

Tretåig hackspett *Picoides tridactylus* i Västmanland

Mats Andersson

Material

Underlag till denna uppsats och en stor del av innehållet har tidigare publicerats (Andersson 1991). Materialet utgörs av de kända observationer av tretåig hackspett som finns i regionala rapportkommitténs (rrk) arkiv för Västmanland. Observationerna är fränsett några från 1960-talet från åren 1970 - 1990. Även om rapporteringen har varit mycket ojämn mellan de olika kommunerna kompenseras detta kanske av den långa tidsperioden.

Tretåig hackspett i fält

Den tretåiga hackspetten är något mindre än den större hackspetten *Dendrocopos major* och omkring 50 % större än mindre hackspetten *Dendrocopos minor*. Den tretåiga hackspetten är tecknad i svart och vitt och saknar helt rött i dräkten. Hanen och de juvenila fåglarna är gula på hjässan medan honan är streckad i svart och vitt på huvudet. Fågeln är överhuvud taget dunkel i sitt utseende, men omisskännlig när man väl får syn på den.

Den tretåiga är ganska orädd och ibland lätt att komma nära. Vissa individer låter sig dock inte så gärna beskådas, utan "leker kurrögömma" med betraktaren.

I flykten är den lik mindre hackspetten. Den ses oftast sittande under näringssök, där den söker födan mindre intensivt jämfört med andra hackspettar. Ofta nöjer den sig med ett och samma träd som bearbetas under en längre tid.

Lätet är mjukare och lägre än större hackspettens vanliga korta, hårda bekanta läte. Den tretåigas trumning är jämfört med den större hackspettens längre (ca 1,5 sekunder) och långsammare. Vidare är trumningen tydlig, så tillvida att knackningarna klart uppfattas

sinsemellan. Emellertid kan trumningen påminna något om spillkråkans *Dryocopus martius* och för säker artbestämning bör kanske fågeln ses.

Biotopbeskrivning

Den tretåiga hackspettens viktigaste biotop är äldre skogsmiljöer, d.v.s. mer än avverkningsmogen skog. Den föredrar grandominerade skogar med sumpiga partier och tillgång till döda och döende träd. Arten är alltså helt knuten till skogsområden som innehåller betydande arealer naturliga, av skogsbruk opåverkade avsnitt. Den var förr troligen gynnad av stormfällningar och skogsbränder som inträffade mer eller mindre regelbundet. Brandskadad skog innehåller ju mängder med skadade och döende träd som i sitt försvagade tillstånd är rika utvecklingsplatser för många arter insekter.

Den brandförygrade skogen är i våra trakter i sin första naturliga fas rik på björk och asp. När barrskogen åter växer upp, blir dock lövträden utkonkurrerade i den då tätare skogen. Följden blir således stor tillgång på död lövved. Dessa brandförygrade skogar som ju är mycket ovanliga idag var troligen viktiga för flera andra hackspettsarter, inte minst för vitryggig hackspett *Dendrocopos leucotos*.

Numera är det sumpskogarna som avgör den tretåiga hackspettens möjligheter att existera inom sitt utbredningsområde. Sumpskogar är att betrakta som skogliga våtmarker, som ser olika ut beroende på var i Sverige de finns. I norra delarna, liksom i vårt område, dominerar gransumpskogen, i södra Sverige alkärr. I båda dessa typer ingår även andra lövträd och i våra sumpskogar handlar det mest om björk.

Tretålig hackspett. Foto Jan Grip.

Sumpskogar är mycket artrika miljöer, där en betydande del av landets skogsbundna växter, svampar, insekter och fågelarter finns. I Västmanland finns gransumpskogarna utspridda i skogslandskapet, även där rationellt skogsbruk bedrivs. De kan exempelvis finnas efter bäckar och sjöar, i anslutning till myrmarker och i de kuperade skogarnas dalgångar. Ofta är de dessvärre mindre rester av större arealer, i gengäld hyser de en insektsfauna med många barklevande arter.

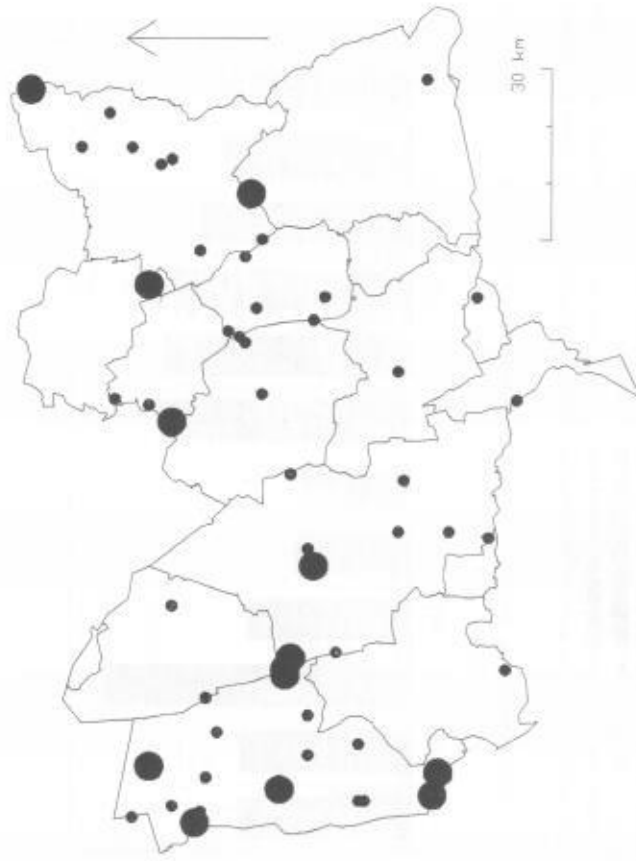
Sumpskogen har också betydelse för den tretåliga hackspettens födotillgång under året, inte minst vintertid, eftersom den i de flesta fall

uppehåller sig året om inom reviret.

Födan

Den tretåliga hackspettens föda består främst av insekter och framför allt vedborrande skalbaggar i larv och puppstadium. Dessutom sav från gran och tall. Enligt Cramp m.fl. (1985) består födan i västra Palearktis av följande:

Skalbaggar *Coleoptera* Dominerande arter: Barkborrar *Scolytidae* och långhorningar *Cerambycidae*. Färre antal: Bladbaggar *Chrysomelidae*, praktbaggar *Buprestidae*, vivlar *Curculionidae*, jordlöpare *Carabidae*, brokbaggar *Cleridae*, barkbaggar *Colytiidae*,

Figur 1 Fynd av tretålig hackspett i Västmanland från 1960-talet till och med 1990.

knäppare *Elateridae*, varvsflugor *Lymecyidae*,

glansbaggar *Nitidulidae*, barkplattbaggar *Pythidae* och svartbaggar *Tenebrionidae*.

Fjärilar *Lepidoptera* Dominerande arter (främst larver): Nattflyn *Noctuidae*, mätare *Geometridae*, vecklare *Tortricidae* och trärfjärilar *Cossidae*.

I färre antal ingår även bäcksländor *Plecoptera*, hoppkrävtvingar *Orthoptera*, halvvingar *Hemiptera*, tvåvingar *Diptera* och steklar *Hymenoptera* som exempelvis myror och getingar.

Som nämnts ovan ingår även sav i födan. Den tretåliga hackar träden i en ring runt stammen för att komma åt saven. Dessa "hackringar" är typiska för arten och avslöjar dess närvaro i ett visst område. Den utnyttjar oftast granar och tallar och enligt mina observationer är sådana träd som står i söderläge, i kanten mot hygge eller skogsblivväg, påfallande ofta utnyttjade. I sådana lägen har jag även noterat ett flertal "ringade" träd i kanten. Träden har varit olika grova och av olika åldrar. Aldre träd har inte dominerat, utan även relativt unga granar och tallar har utnyttjats och inte sällan långt upp på

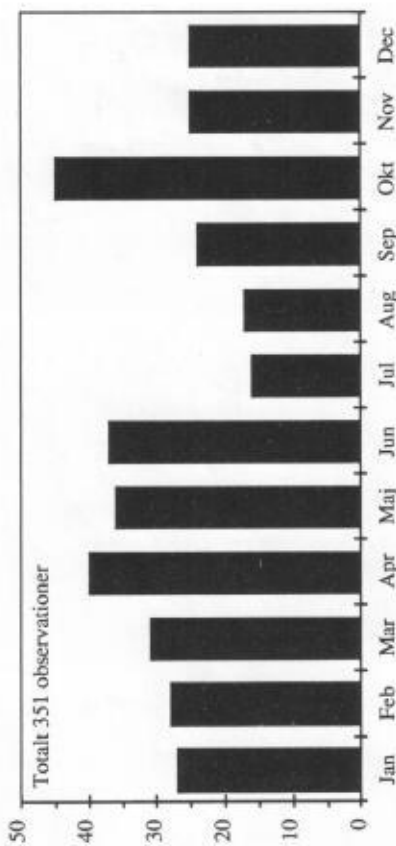
stammen.

Den tretåiga kan även mata sina ungar med sav. Observationer finns där hanen flugit direkt från hackringar till boet med sav i näbben och låtit det sippra ner i ungens halvöppna näbb (Cramp m.fl. 1985). De hackringade träden används om och om igen och samma träd kan besökas av hackspettarna under många årtionden.

Förekomsten av "ringade" träd i ett område indikerar således närvaron av den tretåiga hackspetten. Det har också visat sig i Lindesbergs kommun att där de "ringade" träden finns har häckningsindikationerna varit störst.

Tretålig hackspett i Västmanland

Enligt SOF (1990) förekommer tretåiga hackspetten tillmäligen allmänt till sparsamt från mellersta Dalarna, västra Hälsingland och norrut (upp i fjällbjörksskogen). Söder därom, ned till norra Dalarna - västra Närke - nordvästra Västmanland - mellersta Uppland samt i östra Norrland häckar arten sparsamt till sällsynt. Den häckar oregelbundet eller tillfälligt vidare

Figur 2 Observationer av tretidig hackspett i Västmanland från 1960-talet t.o.m. 1990 fördelade månadsvis.

söderut till Västergötland, norra Östergötland och västra Småland. Arten är vanligast i skogarna närmast fjällen. Den anses dessutom ha minskat i hela utbredningsområdet under senare år.

På kartan, se figur 1, finns de lokaler där tretidig hackspett uppträder med häckning eller under häckningsstid i Västmanland. Säkerställda häckningar (23 st) respektive övriga fynd under häckningsstid (33 st) markeras var för sig. Med häckningsstid menas i detta sammanhang omkring mitten av maj till och med juli.

Enligt kartan tycks häckningsområdet i landskapet främst vara i bergslagsområdet och skogsläglan. En viss förskjutning mot väster är skönjbar. Utbredningen söderut följer i det närmaste den så kallade norrlandsgränsen, som löper diagonalt vinkelrätt mot landets höjning, i riktning från sydost mot nordväst.

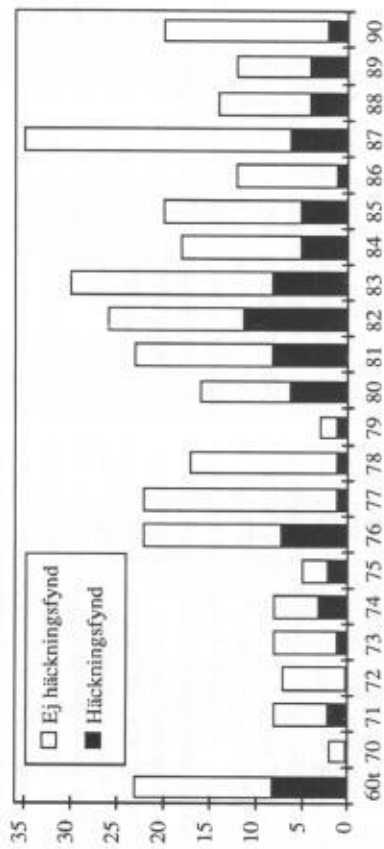
Det finns åtta områden i Västmanland där häckning konstaterats minst två olika år under 1980-talet. Dessa är Tinäsoområdet i Sala kommun, Bilsjön i Fagersta kommun, Stora Mjugsjön/Stråssa och Nybergsområdet båda i Lindsbergs kommun och i Hällefors kommun; Mången, Lampahöjd, Kindlaområdet och Flaxen. Under två år på 1980-talet har även höga häckningsindikatorer varit vid Murstensdalen och Kullberget, båda i Hällefors kommun. Samtliga dessa områden måste anses viktiga

för den tretidigas överlevnad i Västmanland. En beskrivning av utseende och antal par för två av dessa (Kindlaområdet och Nybergsområdet) görs nedan.

Fynd utanför häckningsstid dominerar emellertid i rtk:s arkiv. Av de sammanlagt 351 observationer som gjorts under perioden 1970-1990, inkluderande ett fåtal från 1960-talet, är majoriteten från höst-vinter-vår. Dessa utgör ca 75% av samtliga fynd. Den säsongsvisa fördelningen av antalet observationer är: vår (mars-april) = 71, sommar (maj-juli) = 89, höst (augusti-november) = 111 och vinter (december-februari) = 80. Den månadsvisa fördelningen av samtliga observationer framgår av figur 2 och fördelningen mellan åren av figur 3.

Observationerna av tretidig hackspett i Västmanland är således ofta av typen enstaka fynd utanför häckningsstiden. Speciellt gäller detta östra delen av landskapet. I en välbevakad kommun som Surahammar finns exempelvis endast två säkerställda häckningar, varav en från slutet av 1960-talet. Därutöver finns fyra observationer under häckningsstid och 46 observationer utanför häckningsstiden.

Detta torde tyda på att den tretidiga hackspetten inte är förbisedd i någon större utsträckning,

Figur 3 Häckningsfynd (fylld stapel) eller observationer under häckningsstid (ej fylld stapel) av tretidig hackspett i Västmanland från 1960-talet t.o.m. 1990 fördelade årsvis. Sammanlagt är 86 häckningsfynd gjorda.

utan att utbredningen antagligen stämmer överens med den som anges i SOF (1990). Man kan även spekulera i att vissa individer av häckande bestånd längre norrut, eller västerut, utvidgar sitt område för näringsök efter avslutad häckning och då i större omfattning visar sig utanför sitt häckningsrevir. Det är dessutom känt att det vissa höstar förekommer vandringsrörelser i landet. Senast ett mer invasionsartat uppträdande ägde rum var dock 1974 och under 1980-talet skedde inga sådana rörelser av någon större omfattning, SOF (1990).

Kindlaområdet och Nybergsområdet

I västra Västmanland finns två närliggande skogsområden som besökts och inventerats i olika sammanhang under 1980-talet. Därmed har fakta även erhållits om tretidig hackspett, vad beträffar förekomsten och biotopvalet i områdena. Områdena är Kindlaområdet och Nybergsområdet. Områdena gränsar till varandra utan annan tydlig gräns än det skogliga och topografiska utseendet.

Kindlaområdet är till största delen intakt, utan påverkan från skogsbruket, medan "normalt rationellt" skogsbruk bedrivs i Nybergsområdet. Därigenom kan jämförelse göras mellan områdenas kvalitet beroende på den tretidiga hackspettens krav. En kort beskrivning av respektive område ges nedan.Utförligt har

Kindlaområdet skildrats av Kindlagruppen (1991) och Nybergsområdet av Andersson (1987).

Kindlaområdet ligger till största delen i Hällefors kommun, endast östligaste delen tillhör Lindsbergs kommun. Ytan är ca 15 kvadratkilometer och består av olika typer barrskog. Topografin är mycket varierad och terrängen starkt kuperad med sluttningar, höjdlättar och dalsänkor. Mitti området ligger Kindlamossen, därutöver finns flera mindre mossar och fattigkärr. Höjdskillnaden är över 200 meter inom området och Kindlahöjden är med sina 425 meter över havet högsta punkten. Området har ett fuktigt fastlandsklimat, vilket beror på det extrema höjdläget, jämfört med omkringliggande landskap.

Liksom övriga delar av Bergslagen har Kindlaområdet utsatts för skogsavverkningar under tidigare århundranden. Det är skogligt sett således ingen urskog. En stor del av kärnområdet består av ca etthundraårig skog eller mer, som i princip är orörd av skogsbruket. Området är mycket heterogent med allt från myr- och hållmarksimpediment till bördiga sluttningar med syrerikt översilningsvatten. Trädsammansättningen är 70% gran, 20% tall och resterande 10% är björk, rönn och asp.

Inom området finns inga vägar. I ytterområdena finns emellertid flera och där är

upptaget ett antal större hyggen. Den två kilometer långa och en kilometer breda Kindla-höjden är beväxten med granskog omväxlande med mindre partier hällmarker och myrar. I slutningarna växer här fina exempel på sumpgranskogar, som även finns i Rödbergets östsluttning. Det finns överhuvudtaget i området rikligt med sumpskogspartier utspridda. Ett av de få rena lövskogsbestånden finns i Rödbergets östsluttning i form av ett stort antal aspar. Antalet döda träd i form av stubbar, lågor, vindfällen och torra träd är dessutom också förhållandevis stort i Kindlaområdet. Sammantaget gör dessa förutsättningar att den tretåiga hackspetten kan finnas i området med 3-4 par.

De entomologiska värdena är även belagda

genom en översiktlig inventering av vedinsekternas förekomst i området 1988. I den utvärderingen fastslås att faunan av vedinsekter är förhållandevis rik i en annars artfattig del av landet. Några skyddsvärda arter kunde spåras. Inventeraren Rickard Baranowski anser Kindlaområdet vara ett av de viktigaste i landet att skydda, ej minst beroende på de entomologiska intressena (Kindlagruppen 1991).

Nybergområdet ligger i nordvästra hörnet av Lindesbergs kommun. Området är ungefär 75 kvadratkilometer och liksom Kindlaområdet är terrängen kuperad med flera höga berg. Större myrmarker saknas och Hällabomossen, ca 30 hektar, är störst. Barrskogen dominerar med gran som vanligaste trädslag. Vid byarna finns

öppnare marker med rikare lövträdsinslag.

Även om modernt skogsbruk bedrivs så finns partier med äldre barr- och blandskog spridda. Inslaget av äldre aspar och björkar är i dessa delar relativt stort, vilket kan tyda på att bestånden har fått utvecklas fritt. Flera avsnitt med sumpskogar och främst gransumpskogar förekommer, inte minst i slutningarna och dalgångarna. Den tretåiga hackspetten har några säkra lokaler i dessa avsnitt.

Trots att intensivt skogsbruk bedrivs uppskattas antalet par av tretåig hackspett i området till 3-4. Bedömningen grundar sig på arbetet med Svensk fågelatlas samt flitigt exkurerande i området av författaren. Skogen kan således hysa flera par av en art som normalt anses missgynnad av det moderna skogsbruket. Anledningen är att det trots allt i kulturskogen finns naturskogslika delar spridda och av tillräckligt stora arealer, som är belägna på inte allt för långt håll från varandra. På vissa lokaler finns koncentrerad förekomst av hackringade träd och påfallande ofta är de placerade i hyggekanten eller efter skogsbilvägar i sydlägen.

Diskussion

I Kindlaområdet och Nybergområdet finns ungefär lika många par av tretåig hackspett (3-4). Skillnaden är bara att Nybergområdet är nästan fem gånger så stort. Tätheten för Kindlaområdet är ett par på 4 kvadratkilometer och för Nybergområdet uppskattas den till ett par på 19 kvadratkilometer. Troligen finns i Kindlaområdet det antal par som området kan bära och området tycks idealiskt för arten. Det är däremot tveksamt hur artens framtid är i Nybergområdet och andra intilliggande skogar. Om nödvändiga hänsyn tas, vilket i de flesta fall endast behöver vara hänsyn enligt paragraf 21 i skogsvårdslagen, finns den sannolikt kvar även i nästa skogs-generation. Detta förutsätter dock att Kindlaområdets kvaliteter säkerställs.

I de listor över hotade arter som upprättats inom ramen Databanken för hotade arter, tillhör tretåig hackspett kategorin 4, hänsynskrivande (Ahlén och Tjernberg 1992). Till denna hotkategori hör arter som endast är hotade i delar av landet och samtidigt mindre hotade i andra delar. Bland dem finns även andra arter

som kräver speciellt utformade hänsynsregler för att inte försvinna som lokala populationer.

De hänsyn som krävs inom skogsbruket för att behålla en art som tretåig hackspett i våra skogar gäller ju kanske främst dess födda, nämligen insektsarterna, som i ex skabagar. Skogliga naturtyper som är av stor vikt för den lägre faunan och bör undantas från skogliga ingrepp i form av avverkningar och dikningar är exempelvis bergsbranter, rasbranter med naturskog, bäckraviner, försumpad naturskog och andra sumpskogar, smärre naturskogsbestånd på "vanlig" skogsmark med ett rikt inslag av döda träd (Ehnström och Waldén 1986).

Alla dessa naturtyper är samtidigt tretåiga hackspettens biotop. Det är emellertid problematiskt att avgränsa och peka ut de viktigaste sumpskogarna i övriga skogsmarkerna för att ge dessa ett skydd. Det är viktigt att behålla alla små sumpskogspartier trots skogsbruk och det har framförts att införandet av någon form av biotopskydd kan vara en lösning på problemet.

Litteratur

- Ahlén, I. & Tjernberg, M. 1992. Artfakta, Sveriges hotade och sällsynta ryggradsdjur 1992. Databanken för hotade arter, SLU, Uppsala.
- Andersson, M. 1987. Fåglar i nordvästra Lindesberg. Pandion 3(1987):36-43.
- Andersson, M. 1991. Tretåig hackspett - biotopval i västra Västmanland. Pandion 7(1991):1-9.
- Cramp, S. & Simmons, K.E.L. 1985. Handbook of the birds of Europe, the Middle East and North Africa. The birds of the Western Palearctic. Vol IV. Oxford.
- Ehnström, S. & Waldén, H.W. 1986. Faunavård i skogsbruket - Den lågre faunan. Skogsstyrelsen, Jönköping.
- Kindlagruppen 1991. Kindla - Bergslagens nationalpark? Andra reviderade upplagan. SOF. 1990. Sveriges fåglar. Andra upplagan. Stockholm.

Biotop för tretåig hackspett. Foto Roland Thuvander.

